

УДК 130.122: 37.013

Постнекласичне розуміння духовності у філософії освіти

В.Г. СЕРЕДНЯ

Дніпропетровський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, м.Дніпропетровськ, Україна

Авторське резюме

Постнекласична методологія виступає як форма подолання духовної кризи класичних та некласичних підходів до пізнання та розвитку. Концепція постнекласичної наукової раціональності характеризується співвіднесеністю з ціннісно-смысловими настановами дослідника. У межах постнекласичних підходів важлива не просто діяльнісна природа людини, а суб'єктна центрованість діяльності, розуміння соціокультурних механізмів інтегрування людини у власну діяльність як детермінант її суб'єктивності. Духовність звичайно розглядається як поняття, що відображає цінності і смисли людського буття. Вплив освітньої діяльності як чинника формування духовності людини носить проектно-модельючий характер, оскільки через цінності майбутнього соціокультурного середовища, яким підпорядковується буття особистості, формуються реальні соціальні відносини постмодерного зразка. У цьому сенсі проблематика духовності в освіті принципово впливає на процес її цілепокладання, оскільки забезпечує когерентність завдань розвитку постмодерного суспільства та людини.

Ключові слова: філософія освіти; постнекласика; духовність; розвиток; людина; постмодерн

Postnonclassical understanding of spirituality in philosophy of education

V.G. SEREDNYA

Dnipropetrovsk regional institute of postgraduate pedagogical education, Dnipropetrovsk, Ukraine

Abstract

Within postclassic approaches spiritual problem get priority as the object of scientific research because of the radical increase in the importance of axiological potential cognitive and transformative activities of humans. Of particular importance in the framework of the anthropological turn in philosophy has access to understanding the integrity of exasperate of society and the adequacy of the spiritual and value development of the person. Using the methodological potential of the theories of nonlinearity, probability, instability and focusing loginevent any number of systems postclassical rationality adopted the priority values of the spheres and the spiritual dimension of human development and society. The essence of spirituality as a category of human existence is the acquisition of human sense of life, transformation of the universe of external existence in the internal world of the individual. For philosophical-educational aspect of problem particularly important is the conclusion that spirituality should be considered in the dynamics that is simultaneously one of the main aspects of the educational and socializing activity and a symptom of spiritual development of man. Mainstreaming the educational issues in the process of becoming postclassic socio-cultural practices and the formation of a postmodern society due primarily to the challenges of the spiritual value of nature. Identifying socio-cultural determinants of actualization of spirituality as a post-non-classical goals of education, it is necessary to specify, what contemporary culture significantly aggravates the very problem of man and the realization of its essence in the process of socialization and existence, as it occurs the crash of the ideals and values of humanism as they are justified and manifested in classical culture and education. When this knowledge gets significantly «man damental» and are characterized by the integration of its subjective and objective dimensions. The formation of spiritual world of man ensures its integration to a wide range of values that are important not in themselves, but as a component of the personality of a particular person, as the mechanism for its inclusion in the system of social relations. Education in the process of gaining spirituality provides purpose and validity of the social influences in this process.

Keywords: philosophy of education; postnonclassic; spirituality; development; man; postmodern

Постнекласическое понимание духовности в философии образования

В.Г. СЕРЕДНЯ

Днепропетровский областной институт последипломного педагогического образования, г. Днепропетровск, Украина

Авторское резюме

Постнекласическая методология выступает как форма преодоления духовного кризиса классических и некласических подходов к познанию и развитию. Концепция постнекласической научной рациональности характеризуется соотносительностью с ценностно-смысловыми установками исследователя. В рамках постнекласических подходов важна не просто деятельная природа человека, а субъектная

центрированность деятельности, понимание социокультурных механизмов интеграции человека в собственную деятельность как детерминант ее субъективности. Духовность обычно рассматривается как понятие, отражающее ценности и смыслы человеческого бытия. Влияние образовательной деятельности как фактора формирования духовности человека носит проектно-моделирующий характер, так как через ценности будущей социокультурной среды, которым подчиняется бытие личности, формируются реальные социальные отношения постмодернистского образца. В этом смысле проблематика духовности в образовании принципиально влияет на процесс целеполагания, поскольку обеспечивает когерентность задач развития постмодерного общества и человека.

Ключевые слова: философия образования; постнеклассика; духовность; развитие; человек; постмодерн

Постановка проблеми. На рубежі ХХ-ХХІ століть радикальні зміни, які відбувалися протягом другої половини ХХ століття, набули чітких форм переходу до стадії розвитку суспільства, яка отримала назву постнекласичної [7]. Постнекласична реальність сьогодні пронизує собою всі сфери буття людини, і стала предметом дослідження філософії, антропології, соціології, психології, культурології та інших дисциплін. Постнекласичні соціальні практики отримали повсюдне поширення і почали визначати характер суспільного життя у всіх сферах життєдіяльності, включаючи й освіту. Це актуалізує проблематику духовності у постнекласичній освіті, враховуючи акцентування духовно-ціннісних аспектів людської діяльності в епоху постмодерну загалом.

Аналіз досліджень і публікацій. Слід сказати, що проблематика духовного виміру освіти була завжди актуальною як предмет філософського розгляду. Як справедливо вказує дослідниця І.А.Кадієвська, «роль освіти як чинника становлення духовності людини проявляється передусім у тому, що вона не тільки генерує модальні цінності і виступає їх ретранслятором, але сама по собі є самоцінністю, провідним духовним елементом у системі продукування цінностей» [2, с.12]. У давньогрецькій філософії у тому чи іншому сенсі питання духовності та освіти розглядалися такими філософами, як Антіох, Аристотель, Горгій, Критій, Піфагор, Платон, Сократ, Фалес, Філон Олександрійський та іншими. Багато концептів, сформованих у той час (наприклад, калокагатія), прямо пов'язували ідеали освіченості та особистісного розвитку з рівнем духовності людини, хоча далеко не завжди вважали саме дух домінуючою основою цього розвитку. Натомість середньовіччя характеризується повним домінуванням духовного виміру як особистісного розвитку, так і освітньої діяльності. У роботах таких філософів, як А. Аврелій, М. де Брага, Боецій, Кассіодор, Т. Ф. Клімент, Дж. Г. Н'юман, К. Септилій, Тертуліан, Р. Хатчінс глибоко аналізується духовне начало розвитку людини, яке розумілося як духовна основа буття. В епоху Відродження духовне начало в освіті продовжувало залишатися пріоритетом, однак вже на новій гуманістичній основі. Подібний підхід прослідковується у роботах Л. Валла, Т. Компанелли, М. Кузанського, П. дела Мірандоли, М. де Монтеня, Т. Мора, Ф. Петрарки, М. Фічіно та інших філософів. У німецькій класичній філософії завдання духовного вдосконалення як основи подолання суперечностей вважалися основними в освітній діяльності.

Антропний принцип як основа постнекласичної методології добре розроблений у роботах О.Барроу, Т.Ідліса, Б.Картера, А.Тіплера, Дж.Уілера, А.Гриба та ін. У сучасних умовах існує низка концепцій людиномірності світу, серед яких найбільшого поширення набули концепція ансамблю світів, ідея дизайну, христоцентричне вчення. У першому випадку утверджується наявність безлічі Всесвітів з усіма можливими значеннями фундаментальних констант, у другому випадку Всесвіт розглядається по аналогії з твором архітектора, що створює різні моделі з огляду на кінцеву мету – розвиток людини; у третьому випадку метою Всесвіту є богородина як вільне з'єднання людини зі своїм Творцем. Разом з тим філософсько-освітній вимір постнекласичних інтерпретацій духовності залишається на периферії наукових досліджень.

Мета дослідження. Визначення особливостей постнекласичного розуміння духовності у контексті філософсько-освітнього знання.

Виклад основного матеріалу. У межах постнекласичних підходів духовні проблеми отримують пріоритетність в якості об'єкта наукових досліджень у силу радикального зростання значущості ціннісно-сислового потенціалу пізнавальної та перетворюючої діяльності людини. Найбільшу роль у цьому відіграють тенденції постнекласики до відродження антропоцентризму, утвердження синергетичного розуміння людиномірності розвитку, становлення екосистемних цінностей тощо. Як вказує відома вітчизняна дослідниця А.І. Корецька, «суспільний прогрес нерозривно пов'язаний з рівнем духовності кожної особистості», у зв'язку з чим «проблема формування духовності здавна є важливим предметом філософського дискурсу, однією з найбільш вагомих проблем та найскладнішим феноменом суспільного поступу» [3, с.3]. Особливе значення у межах антропологічного повороту у філософії має вихід на розуміння цілісності аксіосфери соціуму та її адекватність духовно-ціннісному розвитку людини. Антропологічно-духовне розуміння процесу пізнання відкриває у межах постнекласичних досліджень широкі можливості аналізу онтології духовності, що суттєво розширює як розуміння останньої, так і змісту гуманізму в цілому.

Вказана проблематика досліджень духовності особливо актуальна у зв'язку з необхідністю забезпечення людиномірного розвитку суспільства за рахунок узгодження науково-технічного розвитку інформаційного суспільства з духовною культурою. У межах постнекласичної картини

світу стало зрозумілим, що гуманізація стосується не інформаційних чи будь-яких інших технологій, які є просто проявом творчої діяльності людини, а культура, система цінностей, у межах яких вони розвиваються.

Постнекласична методологія виступає як форма подолання духовної кризи класичних та некласичних підходів до пізнання й розвитку. В епоху модерну технологічний розвиток не супроводжувався духовно-культурним, що привело до таких явищ, як тотальна раціоналізація перетворюючої діяльності людини, деаксіологізація та деетизація суспільного буття, деантропологізація культури, науки та освіти. Подолання цих явищ здійснюється у межах постнекласичної раціональності за рахунок універсалізації людської суб'єктивності і відповідно відмови від принципу об'єктивності та істинності пізнання. Використовуючи світоглядно-методологічний потенціал теорій нелінійності, ймовірності, нестабільності, акцентуючи людиновимірність будь-яких систем постнекласична раціональність утвердила пріоритетність ціннісної сфери та духовного виміру розвитку людини та суспільства. Цей підхід дозволяє у межах постнекласичної методології актуалізувати і потенціалу класичного і некласичного типів раціональності у контексті їх узгодження з духовно-ціннісним потенціалом розвитку. Таким чином постнекласичну раціональність доцільно характеризувати не просто як адекватну епосі постмодерну форму культури, але й як характерне для неї духовно-ціннісне сприйняття реальності.

Особливість постнекласичної раціональності є акцентування включеності людини як суб'єкта пізнання та діяльності у навколишній світ як їх об'єкт, що обумовлює необхідність враховувати людські смисли реальності. Зовнішній світ стає об'єктом пізнання через включення у людську діяльність, при цьому духовно-ціннісний вимір пізнавального процесу виступає як процес експлікації притаманних об'єктам зовнішнього світу антропоморфних якостей, які є сумірними із якостями людського життєвого світу, тобто людиновимірними. Концепція постнекласичної наукової раціональності характеризується співвіднесеністю з ціннісно-смісловими настановами дослідника, враховує співвідношення когнітивного та ціннісного аспектів [8, с.3].

Належність духовності до освітніх феноменів цілком зрозуміла, вона є суто людською властивістю і тому завжди знаходилася у центрі досліджень особистості та її розвитку, що, власне, і складає основну проблематику філософсько-освітніх наукових розвідок. Духовність звичайно розглядається як поняття, що відображає цінності і смисли людського буття у контексті таких філософських категорій як «Дух», «Душа», «внутрішній світ особистості», духовні цінності, духовний розвиток, духовне виховання тощо. Узагальнюючи з погляду проблематики нашого дослідження існуючі підходи до розуміння духовності, слід підкреслити, що її сутністю як категорії людського буття є набування людиною сенсу життя, трансформування універсуму зов-

нішнього буття у внутрішній світ особистості. Для філософсько-освітнього виміру проблеми особливо важливим є висновок дослідників про те, що духовність належить розглядати у динаміці, як процес, що змінюється протягом людського життя і визначається особливостями просування людини у процесі опанування культурними надбаннями, що є одночасно одним з основних аспектів освітньо-соціалізуючої діяльності і ознакою духовного розвитку людини. Актуалізація освітньої проблематики у процесі становлення постнекласичних соціокультурних практик та формування постмодерного суспільства обумовлена перш за все викликами духовно-ціннісного характеру. Дослідники різноманітних сфер життєдіяльності постмодерного суспільства одночасно фіксують духовно-гуманітарну кризу, яку М. К. Мамардашвілі назвав проявом «антропологічної катастрофи», а В. А. Кутирьов описав у вигляді «трагедії духу у світі розуму». Разом з тим у межах постнекласичного розуміння сучасного суспільства як суспільства ризику складається і конструктивний підхід до кризових явищ як феноменів, що допомагають суспільству та людині досягнути значення й сутності речей та екзистенціальних категорій світобудови і відповідно вийти на новий рівень розвитку через подолання означеної вище кризи. Відповідно і розвиток освіти в умовах становлення постмодерного суспільства важливо осмислити у зв'язку зі зміною значущості феномена духовності, маючи на увазі актуалізацію потреби в осмисленні на основі постнекласичних підходів освіти, її змісту, цілей, цінностей, особливо враховуючи глобальні тенденції переорієнтації на духовно-ціннісний вимір розвитку людини та суспільства. У цьому зв'язку дослідники підкреслюють необхідність «орієнтації постнекласичної освіти на вирішення проблем з погляду філософської антропології й герменевтики в широкому міждисциплінарному контексті» [1, с. 16.]. Звернення до проблем духовності людини як її сутності допомагає освіті вийти за межі класичної культури й класичної раціональності і утвердити у суспільстві принципово нові цілі та цінності, адекватні природі постнекласичної реальності. При цьому «знання виявляються суттєво «людиновимірними» і характеризуються інтеграцією своїх суб'єктних і об'єктних вимірів» [7, с. 249.].

Постнекласичні соціальні практики актуалізують гуманістичну складову знань, цінностей, діяльності, відтак у постнекласичній парадигмі «знайшла вираження взаємозалежність людинорозмірності, яка орієнтує на врахування ... виробничих, технологічних параметрів і людинорозмірності, яка, у свою чергу, співвіднесена зі шкалою загальнозначущих цінностей» [6, с.152]. Освіта, відповідна постнекласичній реальності, мислиться як пайдеевтичний простір, у межах якого здійснюється як перехід до постнекласичного етапу розвитку культури, так і формування нового постнекласичного ідеалу освіти, орієнтованого на духовність особистості, «нові цілі й нові цінності, актуальні для сучасного суспільства» [5, с. 203].

Визначаючи соціокультурні детермінанти актуалізації духовності як цілі постнекласичної освіти, потрібно вказати, що сучасна культура суттєво загострює саму постановку проблеми людини та реалізації її сутності у процесі соціалізації і буття, оскільки має місце катастрофа ідеалів і цінностей гуманізму, як вони обґрунтовуються і проявляються у класичній культурі та освіті, нехтування духовно-гуманітарною сутністю людини практично в усіх сферах суспільства модерну і розвінчання людини як вершини світобудови у культурі постмодерну породжує глобальні проблеми та суперечності.

Поява нових аспектів розуміння духовності, пов'язаних із постнекласичними підходами до її дослідження, у сучасній філософії, зокрема, пов'язана з новим розумінням взаємодії духу та діяльності. Включення до духовної сфери ірраціонального компонента веде до розширеного розуміння духовності людини у контексті її постійної зміни, вона виступає не як певна сталість, а як достатньо суперечлива основа особистісного саморозвитку. Мінливість духовної сфери пояснюється насамперед здатністю людини до формування власних нових стійких структур на основі нових ментальних та ціннісних практик.

Тим самим духовність прямо пов'язується з діяльністю у соціокультурному середовищі людського буття. У межах постнекласичних підходів важлива не просто діяльнісна природа людини, а суб'єктна центрованість діяльності, розуміння соціокультурних механізмів інтегрування людини у власну діяльність як детермінант її суб'єктивності. Ця принципова новація означає, що зміни простору буття людини та форм діяльності у ньому прямо визначають особистісні духовні трансформації, а, враховуючи динамізм постмодерного суспільства, це дозволяє обґрунтовувати перехід від одномірної в аксеологічному плані людини, характерної для епохи модерну, до трансресивної суб'єктивності людини постмодерного зразка. Ми згодні з тими дослідниками, які розглядають духовність особистості як категорію людського буття, що виражає її здатність реалізувати себе як людину у творенні сенсів життя та культури. Саме духовність є основою соціалізації та самоідентифікації людини, що мають конструктивний стосовно людини та соціуму характер. Становлення духовного світу людини забезпечує її інтеграцію до широкого діапазону цінностей, які мають значення не самі по собі, а як складова особистості конкретної людини, як механізм її включення у систему соціальних відносин. Освіта у процесі набуття духовності забезпечує цілеспрямованість і обґрунтованість щодо соціальних впливів у цьому процесі. Вплив освітньої діяльності як чинника формування духовності людини носить проектно-моделюючий характер, оскільки через цінності майбутнього соціокультурного середовища, яким підпорядковуються буття особистості, формується реальні соціальні відносини постмодерного зразка. У цьому сенсі проблематика духовності в освіті принципово впливає на процес її цілепокладання, оскільки

забезпечує когерентність завдань розвитку постмодерного суспільства та людини.

Одним з актуальних напрямків дослідження духовності у постнекласичній освіті є аналіз процесу об'єктивації духовності у суб'єктивному, що тісно пов'язано з такими аспектами освітньої діяльності, як самопізнання, формування самосвідомості, ментальний розвиток тощо. При цьому акцентується онтологічний статус духовності, оскільки наявність духовних цінностей виступає передумовою реалізації людської екзистенції, визначення становища їх носія у світі та особливостей процесів життєдіяльності. Особливо активно духовність людини досліджується у зв'язку з проблемою свідомості та самосвідомості, оскільки «найбільш буттєвою характеристикою свідомості є духовність суб'єкта. Цілісність особистості не можна зрозуміти поза простором, яким є її духовний світ – своєрідний «мікрокосм», виділений у складі «макрокосму» сукупного людського буття. «Духовне» є способом інтеграції особистості в «життєвий світ» і одночасно умовою формування її «Я» [4, с.12].

Змістовно-ціннісна багатомірність людини у духовному вимірі визначає характер її внутрішнього світу та персоніфікованої ідентичності. Велику роль у контексті соціокультурної об'єктивації відіграє і такий духовно-інтелектуальний утвір, як ментальність. Через неї духовні цінності забезпечують діяльнісне самовизначення особистості щодо мотивації та форм практичної діяльності. Тому у дослідженнях, особливо у межах феноменологічного дискурсу, екзистенційні чинники ментальності визначають як практико-орієнтований аспект духовності.

Соціокультурний контекст становлення духовності у цілому визначається процесом залучення людини до культури, і реальна якість індивіда у контексті становлення його як людини визначається духовними потенціями, які виражаються насамперед у вигляді сенсожиттєвих орієнтирів. Аналіз соціодинаміки духовності та її соціокультурної детермінованості приводить багатьох дослідників до висновку про визначеність духовності особистості її соціальними характеристиками, передусім у контексті зв'язку та стосунків з іншими людьми. У цьому контексті слід вказати, що одним з інноваційних напрямів постнекласичного аналізу духовності є впровадження концепту «егології», який дає можливість обґрунтувати визначеність людини її суб'єктивністю в силу розуміння належності до світу, у який вона буттєво «занурена».

Висновки. Таким чином, важливість філософських досліджень духовності у контексті розвитку постнекласичної освіти визначається насамперед тим, що духовна інтерпретація свідомості, ідентичності, ментальності, самопізнання тощо є найбільш ефективною методологією антропологічної трансформації всієї філософії освіти на постмодерністських засадах, оскільки відкриває можливості акцентування у філософських дослідженнях умов буття, а не процесів пізнання.

При цьому духовність є основою універсуму

постмодерної особистості, визначаючи і ті його складові, які виходять за межі наявного буття і допомагають проектувати буття у відповідності з новими цінностями. Саме у цьому випадку реалізуються такі типові риси постнекласичної духовності, як мінливість, ситуативність, «екзистенціальна миттєвість», які визначають постійну зміну духовного світу постмодерної особистості у

відповідності з рухливими контекстами життєдіяльності. Соціокультурно-буттєвий контекст постнекласичної духовності визначає її не просто як певні ціннісні орієнтації, а як цілісний потенціал людини щодо реалізації її здатностей та власної самоактуалізації. У межах цього контексту визначаються і засади цілепокладання постнекласичної освіти.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ:

1. Гончаров С.А. Проблема человека есть основная проблема образования / С.А.Гончаров // Образование: цели и перспективы. - 2010. - № 12. - С. 11-18.
2. Кадієвська І.А. Цінності освітнього гуманізму в контексті глобалізації автореф. дис... д-ра філософ. наук: 09.00.10 / І.А.Кадієвська. - Одеса, 2011. - 38 с.
3. Корецька А.І. Соціально-освітні чинники формування духовності особистості в сучасному українському суспільстві: Автореф. дис... канд. філософ. наук: 09.00.03 / А.І. Корецька; АПН України. Ін-т вищ. освіти. — К., 2003. — 19 с.
4. Машталер А.А. Соціодинаміка свідомості у вимірах особистісного буття: Автореф. дис... канд. філософ. наук: 09.00.03 / А.А. Машталер; Ін-т вищ. освіти АПН України. — К., 2003. — 17 с.
5. Моисеев В.И. Феномен постнеклассики: к конструкциям постнеклассической онтологии // Постнеклассика: философия, наука, культура: Коллективная монография / Отв. ред. Л. П. Киященко и В. С. Степин. — СПб.: Изд. дом «Мирь», 2009. - С.195-229.
6. Розин В. М. Философия образования: этюды-исследования / В.М.Розин. — М.; Воронеж, Издательство НПО «МОДЭК», 2007. - 576 с.
7. Степин В.С. Классика, неклассика, постнеклассика: критерии различения / Постнеклассика: философия, наука, культура: коллективная монография. СПб.: Изд. дом «Мирь», 2009. - С.249 – 295
8. Шашкова Л.О. Наука і релігія у парадигмальному вимірі: автореф. дис... д-ра філософ. наук: 09.00.09 / Л.О. Шашкова; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. — К., 2008. — 35 с.

Стаття надійшла до редакції 11.03.2016

REFERENCES:

1. Honcharov, S.A., 2010. Problema cheloveka est osnovnaia problema obrazovaniya [The problem of man is the main problem of education]. *Obrazovanye: tsely u perspektyvi* 12, 11-18 (in Russian).
2. Kadiievska, I.A., 2011. Tsinnosti osvitnoho humanizmu v konteksti hlobalizatsii. Avtoref. dys... d-ra filosof. nauk: 09.00.10 [The values of humanism education in the context of globalization. Thesis. dis ... Dr. philosopher science]. Odesa (in Ukrainian).
3. Koretska, A.I., 2003. Sotsialno-osvitni chynnyky formuvannia dukhovnosti osobystosti v suchasnomu ukrainskomu suspilstvi: Avtoref. dys... kand. filosof. nauk: 09.00.03 [Social and educational factors of shaping the personality of spirituality in modern Ukrainian society: Author. Thesis ... candidate. philosopher science]. Kyiv (in Ukrainian).
4. Mashtaler, A.A., 2003. Sotsiodynamika svidomosti u vymirakh osobystisnoho buttia: Avtoref. dys... kand. filosof. nauk: 09.00.03 [Sociodynamics dimensions of consciousness in personal life: Author. Thesis ... candidate. philosopher sciences:]. Kyiv (in Ukrainian).
5. Moiseev, V.Y., 2009. Fenomen postneklassyky: k konstruktsiyam postneklassycheskoi ontolohyy [The phenomenon postnonclassic: Constructions for postnonclassical ontology]. *Postneklassyka: fylosofiya, nauka, kultura: Kollektivnaia monohrafiya*, SPb. (in Russian).
6. Rozyn, V.M., 2007. Fylosofiya obrazovaniya: etiudi-yssledovaniya [Philosophy of Education: Etudes-study]. Yzdatelstvo NPO «МОДЭК», Moscow, Voronezh (in Russian).
7. Stepin, V.S., 2009. Klassyka, neklassyka, postneklassyka: krytery razlycheniya [Classic, nonclassic, postnonclassic: distinguishing criteria]. *Postneklassyka: fylosofiya, nauka, kultura: kollektivnaia monohrafiya*, Yzd. dom «Myr», SPb. (in Russian).
8. Shashkova, L.O., 2008. Nauka i relihiia u paradyhmalnomu vymiri: avtoref. dys... d-ra filosof. nauk: 09.00.09 [Science and religion in terms of paradigm: Author. dis ... dr philosopher sciences]. Kyiv (in Russian).

Середня Валентина Григорівна – здобувач

Дніпропетровський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

Адреса: 49006, м. Дніпропетровськ, вул. Свердлова, 70

E-mail: yu_h@inbox.ru

Serednya Valentina G. – applicant

Dnepropetrovsk regional institute of postgraduate pedagogical education

Address: 70, Sverdlov Str., Dnipropetrovsk, 49006, Ukraine

Середня Валентина Григорьевна – соискатель

Днепропетровский областной институт последипломного педагогического образования

Адрес: 49006, г. Днепропетровск, ул. Свердлова, 70